

KARLUKLARIN COĞRAFİ DAĞILIMI ÜZERİNE

Ahmet TAŞAĞIL*

ÖZ

Elinizdeki çalışma 627 yılında Gök Türk hanedanına yakın bir boy olarak tarih sahnesine çıkan Karlukların uzun süre yaşadıkları muhtelif bölgeleri Çin ve Arap kaynakları esas alınarak incelemektedir. Çin, Uygurlar ve Arap güç merkezleri ile kurmuş oldukları siyasi ilişkilerle Karluklar Doğu ve Batı Türkistan güç dengesinin önemli bir unsurunu teşkil etmişlerdir. Uygur devletinin kurulmasına yardımcı olan, Talas savaşının kaderini değiştiren, Karahanlı ve Gazneli devletlerinde önemli roller oynayan Karluklar Altay-Tanrı dağları ve Fergana bölgesi gibi farklı alanlarda uzun süre etkili olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Karluklar, Çin ve Arap kaynaklarında Karluklar, Altay-Tanrı Dağları, Fergana Bölgesi.

ON THE GEOGRAPHICAL DISTRIBUTION OF KARLUKS

ABSTRACT

This study deals with an important Turkish clan which had appeared in historical realm in 627 as a close clan to Gök Türk khanate and its geographical distribution in a vast and various regions by using Chinese and Arabic sources. Karluks had been one of the prominent components of the regions balance of power, and had established relationship with China, Uygurs and different Arab authorities. They had played an important role in the foundation of Uygur polity, in the changing of the destiny of Talas War and in the emergence of Karakhanid and Ghaznevid. Karluks, at first, had lived mountainside of Altay-Tanri, then moved to the Fergana region.

Key Words: Karluks, Chinese and Arabic sources, Altay-Tanri, Fergana Region.

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü, atasagil@hotmail.com

İslam Öncesi Türk Tarihinde boy gösteren Eski Türk boyları sisteminin öne çıkanlarından biri de Karluklardır. Onlar Çin kaynaklarında Gök Türk hanedanına yakın gösterildikleri için Töles boy grubu içinde değil ayrı büyük bir boy olarak anlatılmışlardır. Doğu Gök Türk devletinin zayıflaması ve yıkılması diğer boy grupları olduğu gibi onların da önünü açmıştır. Yani bağımsız hareket etmek fırsatı bulmuşlardır. II. Gök Türk devletinin zayıflaması üzerine Uygurlar ve Basmlılarla işbirliği yaparak bağımsızlık için adım atsalar da Uygurların hakimiyetini kabul etmek durumunda kaldılar. Daha sonra güney batı istikametine göç ederek Tanrı dağları havalisinde yerleştiler. Karahanlı ve Gazneli gibi iki büyük devletin kurulmasına katkı sağladılar.

Aslında tarih sahnesinde ilk göründükleri sırada Karluklar(Ho-luo-lu), Altay Dağlarının batısında Pu-ku-chen Suyu kenarında gösterilmektedir¹. Burası onların ilk yurtları olmayabilir. Ancak, 630 yılından önce Karlukların yaşadığı bölge konusunda bize fikir vermektedir. Zaten daha sonra Tarbagatay bozkırlarında yayıldıkları karışıklıkları tarihi olaylardan anlaşılacaktır.

Bilindiği gibi 627 yılını takiben Doğu Gök Türk ülkesinde büyük bir boylar hareketi oldu. O sırada Batı Gök Türk ülkesi hükümdarı T'ung Yabgu'ya bağlı olan Sir Tarduşlar en kuvvetli boy idi. T'ung Yabgu ile anlaşamayan Sir Tarduşlar, Doğu Gök Türk ülkesine göç ederek İl Kagan'a tabi oldular². Böylece Tanrı Dağlarının kuzeyi boşaldı. Bu yüzden daha kuzeyde Altayların güney eteklerinde yaşayan Karlukların, boşalan Tarbagatay bozkırlarına yayılma fırsatı doğdu. Yine söz konusu fırsatı değerlendirip kuvvetlendiklerini söylemek mümkündür.

Karluklar için başka bir dikkat çekici özellik yukarıda da sık sık işaret ettiğimiz 605 yılı dolaylarına ait Töles boyları listesinde adlarından bahsedilmemesidir. Yani Karluklar, Töles grubuna dahil edilmemiş olup, Gök Türk hanedanına yakın boylardan biri şeklinde gösterilmiştir. Altay Dağlarının güney etekleri Gök Türklerin tarih sahnesine kesin olarak ilk çıktıkları yerdir. Karlukların da ilk zikredildikleri bölge orasıdır. Dolayısıyla Karluklar, Gök Türklere yakın en azından akraba bir boydur. Üstelik Karluklar, Töles boyları arasında değil, Türgişler gibi Gök Türk hanedanından gösterilirler³. Neticede Karlukların Gök Türklerin bir kolu olduğunu söylemek mümkündür.

¹ Hsin T'ang Shu 217B, s.6143.

² Ts'e-fu Yüan-kuei 964, 1b; Chiou T'ang Shu 199B, s.5344, ayrıca bkz. A.Taşagıl, *Gök Türkler*, Ankara 1995, s. 80; A.Taşagıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara 2004, s.46, 47.

³ Wen-hsien T'ung-k'ao 22725a; Hsin T'ang Shu 217B, s.6143.

Bu sırada üç kabileye ayrılıyorlardı: Mou-ts'e (Mou-luo), ikincisi Ch'ih-ssu (P'o-fu), üçüncüsü T'a-shih-li idi. Yukarıda belirttiğimiz gibi Altayların güney batısı Beşbalık'ın kuzey batısı, Pu-ku-chen Suyu'nun kenarında To-ta-ling'de yaşıyorlardı⁴.

Karluklar, 627 yılından sonra bağlı oldukları Batı Gök Türk Devletinin hükümdarı T'ung Yabgu'ya isyan ettiler⁵. Batı Gök Türklerinin önemli boylarından biri olduğuna işaret edilen Karlukların baş kaldırması çok kuvvetli bir durumda olan T'ung Yabgu'nun gücünü sarstığı zayıflamasına yol açtığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır⁶.

Kaynaklarda Karluk adına bundan sonra 648 yılına kadar rastlanmaz. Doğu Gök Türk ülkesine Sir Tarduşların 646'ya kadar hâkim olmaları, Batı Gök Türk ülkesinde hanedandan gelen beylerin birbirleriyle taht için mücadele etmeleri, Karlukları Çin'in dikkatinden kaçırmıştır. Doğu Gök Türk Devleti 630 yılında yıkılınca bilindiği gibi Sir Tarduşlar, Çin tarafından tanınarak bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. Bir kısım Gök Türk ahali de onlara bağlanmıştı. Ancak, bu grup hanedandan gelen Ch'e-pi adlı beyi kagan yaparak kendi başlarına geçirmek istedi. Buna cesaret edememesine rağmen Ch'e-pi ortaya çıkan siyasî anlaşmazlıklara dayanamadı ve kaçarak Altay Dağlarının kuzeyinde üç tarafı sarp kayalarla çevrili bir yere sığındı. Üç bin süvariyle onu arkasından takip eden Sir Tarduşlar yakalayamadılar. Kendini oraya sığınarak kurtaran Ch'e-pi, toprağı düz, bol otlulu bu geniş yerde gücünü artırdı. Zaten söz konusu bölge onun eskiden idare ettiği saha idi. Askerlerinin sayısı otuz bine ulaştığında oradan çıkarak etrafa siyasî otoritesini yaymaya başladı. Batısında To-ta-ling'de bulunan Karluklar, Yenisey Nehri kaynaklarındaki Kırgızlar ilk bağlananlardı. Sık sık Sir Tarduşların sürülerini yağma ediyordu⁷. Daha sonra Çinliler Orta Asya'da hiçbir gücün büyüyüp, kendilerine rakip olmalarına izin vermek istemediklerinden harekete geçtiler. Ch'e-pi'nin kendilerine bağlanmasını reddedince gönderdikleri elçilerden Han Hua, Karlukları kendi tarafına çekerek onu ortadan kaldırmak istedi. Ancak, kendisi için kurulan tuzağın farkına varan Ch'e-pi, oğlu Chih-pi Tegin'i onun üzerine yollayıp öldürttü. Arkasından diğer Çinli general elçi An T'iao-ch'e da imha edildi. Çin imparatoru bu sefer Kao K'an adlı generali Ch'e-pi'nin

⁴Wen-hsien T'ung-k'ao 22725a

⁵ Chiou T'ang Shu 194B, s.5181; Hsin T'ang Shu 215B, s.6057; T'ung Tien 1077b; Liu İ-t'ang, Hsin T'ang Shu Hsi T'u-chüie Chüan K'ao-chu, *Pien-cheng Yen-chiou-sou Nien Pao*, 14 1983, s.177; Hüseyin Salman, "VII. ve X. Asırlar Arasında Önemli Türk Boylarından Karluklar ve Karluk Devleti", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 15, Aralık, 1981, s.170.

⁶ T'ung Tien 1077a.

⁷ Taşağıl, *Gök Türkler II*, s.40.

üzerine yolladı ve bu general önce Uygur ve Bugu (Pu-ku) gibi boylarla işbirliği yaptı. Arkasından Karlukların reisi Ni-shu Kül İlteber ve Ch'u-mu-k'un'ların erkini Bagatur da Ch'e-pi'yi terkedip, Çin ordusunun tarafına geçtiler. Çin, Uygur, Bugu, Karluk ve Ch'u-mu-k'un'lardan müteşekkil ordu A-hsi Dağına ulaştı. Rakiplerinden korkmayan Ch'e-pi, kendisine bağlı olan bütün halkı savaşa davet etti. Ancak, hiç kimse savaşmak istemeyince yanına hatununu ve birkaç yüz süvari alarak Altay Dağlarına kaçtı. Fakat, Çinliler onu takip ederek yakaladılar. Başkent Ch'ang-an'a getirerek imparatora sundular; ancak öldürülmeyip hayatı bağışlandı⁸.

Neticede T'ang hanedanı kendisine karşı Doğu Gök Türk ülkesinde başlatılan bir başka bağımsızlık hareketini daha bastırılmış oluyordu. Arkasından bu ülke coğrafyasında yaşayan bütün boylarla doğrudan temasa geçti. Boy idarecilerine Çince unvanlar boyların yaşadığı yerlerde de askerî valilikler kuruldu⁹. Karluklar da teşekkül halinde buldukları üç boy ile Çin'deki T'ang imparatoruna bağlandılar. Akabinde 657 yılında Çinliler Mou-luo kabilesine Yin-shan askerî valiliği, Ch'i-ssu kabilesine ise Hsüan-ch'ih askerî valiliği adı verildi. Sonradan Ch'ih-ssu boyu bölündü ve Chin-fu eyaleti kuruldu. Adı geçen Karluk boylarının reisleri ise askerî vali (Tu-tu) tayin edildiler. Daha sonra söz konusu kabilelerin üçü de güneye doğru hareket etti. Vardıkları yer muhtemelen Tanrı Dağları silsileleri idi. Epey kuvvetli hale gelmiş olmalılardı ki; onlar hakkında "Batı Gök Türk ve diğer küçük devletler onlardan korkar hale gelmişti" ifadesi vardır¹⁰. Bundan sonra "Üç Kabile Yabguluğu" unvanını aldılar. Bu unvan onların siyasî ve askerî bakımdan oldukça kuvvetlendiklerini göstermektedir. Her ne kadar Karluklar, Ch'e-pi ihanet edip Çinlilerin tarafına geçtiler ve daha sonra onlardan unvanlar aldılarsa da bazı gruplarının ayrı hareket ettiği müşahede edilmektedir. Şöyle ki, 650'den sonra Çin'e karşı isyan eden Batı Gök Türk beyi A-shih-na Holu'ya bağlı boylar arasında Karlukları görmemiz mümkündür¹¹. Ch'u-yüe,

⁸ Tung Tien 1073c; Chiou T'ang Shu 194A, s.5165; Hsin T'ang Shu 215A, s.6040, 6041; Ts'e-fu Yüan-kuei 986,1a; Tsu-chih Tung-tien 198, s.6250; 199, s.6262, 6265, 6271, 6272; Wen-hsien Tung-k'ao 2691; Liu, I, s. 155, 207, 210; Chang Jen-t'ang, s. 116-118; Liu İ-t'ang, "T'u-chüe Chüan Shih-hsi-k'ao", *Pien-cheng Yen-chiou-suo Nien pao*, s. 49-50.

⁹ J.Hamilton, "Toquz Oguz et On Uighur", *Journal Asiatique*, 1962, s. 33-54; M.Mori, "On Chi-li-fa (Eltäbar/eltabir) and (İrkin) of the T'ie-le Tribes", *Acta Asiatica*, 9, Tokyo 1965, s.53 vd. ;Taşağıl, *Gök Türkler II*, s.41-47.

¹⁰ Hsin T'ang Shu 217B, s.6143; Wen-hsien Tung-ka0 2725b; Chavannes, *Documents sur les Tou-kioue Occidentaux*, Paris 1941, s 33, 67n2; Salman, VII. ve X. Asırlar Arasında Önemli Türk Boylarından Karluklar ve Karluk Bölgesi Kabileleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 15, Aralık 1981, s.173.

¹¹ Chavannes., *Documents...*, s.62; Salman, *Karluk*, s.73; Taşağıl, *Gök Türkler II*, Ankara 1999, s.70.

Ch'u-mi, Ku-su ve Nu-shih-pi'ler gibi Karluklar da Batı Gök Türk Devletinin doğu tarafında yer almışlardı. A-shih-na Ho-lu, 652'de Karluk ve benzeri boylarla Turfan'ı işgal etmişti¹². Bu boylar 654 yılında Çin ordusu kumandanı Liang Chien-fang ve Uygurlar tarafından mağlup edildiler¹³. Az önce de belirttiğimiz gibi 657 yılı Karlukların tam olarak Çin'e itaat ettiği tarihtir. Belki de artık en az dört ayrı kola bölündükten sonra bir daha birleşemeyip, güçlenmediler¹⁴.

Çin imparatoru Kao Tsung, 666 yılında kutsal T'ai Dağına ibadet etmeye gittiği sırada Karlukların reisi Ch'i-li Tudun ve otuzdan fazla boy reisi de yanında bulunuyordu. Bu boy reislerinin hepsinin törene katılması Çin imparatoru tarafından memnuniyetle karşılanmış, bundan dolayı tören yazıtına isimleri yazılmıştı¹⁵.

Bu tarihten sonra çok uzun sayılabilecek bir süre Karlukların adına Çin kaynaklarında rastlanmaz. Ancak, 711 yılında Çin'e elçi göndermelerinden bahsedilir. Yaklaşık 46 yıllık devrede Karluklar nerede oldu ve ne yaptı şeklindeki bir soruya her halde onların 682'de kurulan II. Gök Türk Devletine itaat ettikleri yönünde cevap vermek mümkündür.

708 yılından sonra Çinlilerin tahriki ve özellikle Kapgan Kagan'ın zalimce idaresi yüzünden çok sayıda boy bağlı oldukları II. Gök Türk Devletine karşı isyan etmeye başlamışlardı. İşte bunlardan birinde 711 yılında hem Kapgan'a başkaldırdıkları gibi hem de Çin ile temas ettiler.

Karluklar 666'da Çin kaynaklarında en son görüldükten sonra, ancak 714'te yeniden yer almaya başladılar. Bu yılın 7. ayında bazı Türgiş kabileleri (On Ok- On Kabile)¹⁶ ile birlikte Karluklar da Çin'e bağlılıklarını bildirmişlerdi. Chiou-pi-she She-po-lo başkanlığındaki 12 kişilik heyet Liang-chou'da Çin imparatoruna vassal olmuşlardı¹⁷. Bu olaya kızan Kapgan Kagan, onların yaşadığı bölgeleri yağmaladı¹⁸. 715 yılının 1. ayında Karluklar, Pei Takan (Tarkan) adlı önemli bir devlet adamlarını göndermişlerdi. Karşılığında Çin imparatoru da ona "gerçekten cesur" ve Ko bölgesi prensliği gibi unvanlar verdikten sonra sarı ve mor renkteki balık şeklinde bir para çantasını hediye

¹² Chiou T'ung Shu 109, s.3293.

¹³ Hsin T'ang Shu 215B, s.6060; Taşağıl, *Gök Türkler II*, s.72.

¹⁴ Salman, s.175.

¹⁵ T'ung Tien 198, 1073a; Wen-hsien T'ung-k'ao 2691b; Hsin T'ang Shu 215A, s.6042.

¹⁶ Tu-lu'lardan Hu-lu-wu, Shu-ni-she kabileleri.

¹⁷ Ts'e-fu Yüan-kuei; Chavannes, *Notes Additional sur les Tou-kioe(turc), Occidentaux*, Paris 1941, s.29.

¹⁸ Taşağıl, "Kapgan Kagan", *Belleten*, 217, s.69.

olarak verdi. Bütün dostça gelişen Karluk-Çin münasebetlerinin neticesinde üç ay sonra üç Karluk boyunun bir gurubu bütün ahalisiyle T'ang imparatoruna iltica etti¹⁹. Tabii ki, Çinliler kendilerine sığınanları menfaatleri doğrultusunda kullanacaktı. Karlukları A-shih-na Hsien isimli bir Gök Türk beyi kumandasında Türkişlerin üzerine gönderdi. Ancak, Türkişler kendilerini başarı ile savundu (719'a kadar). Sonra Karluklar, Kapgan Kagan'ın Azların üzerine tertip ettiği sefer sırasında Karagöl'de ona karşı hücumda bulundular. 715 yılında Tamıg Iduk Baş'ta yine Gök Türklere saldırdılar. Kül Tegin'in üstün başarılar gösterdiği savaşta Karluklar ağır bir bozguna uğradılar²⁰ ve bu yüzden 4.ayda tekrar gidip Çin'e bağlandılar²¹. Ağır darbeler alan Karluklara, T'ang hanedanı ve onlara sığınan Gök Türk beyi A-shih-na Hsien yardım etmeye çalıştılar²². Karlukların, II. Gök Türk Devletine karşı ayaklanmaları durmak bilmiyordu. 716'da Kül Tegin bir defa daha Karagöl'de Karlukları mağlup etti.

Kapgan'ın 716 yılında ölümü üzerine onun idaresi de son buluyordu. Dolayısıyla devlete bağlı boylar da huzura kavuşmuş oluyorlardı Buna rağmen Çinlilerin tahrikleri neticesinde bazı isyanlar çıktı. 720'de yapıldığı tahmin edilen savaşta Karluklarla Gök Türkler arasında Çin'e yakın yerlerde çarpışmalar meydana geldiğinde Tudun Yamtar'ın idare ettiği Gök Türk ordusu Karlukları bir kez daha yendi²³. Bu hadiseden 742'ye kadar Gök Türklerle Karluklar arasında bir çatışma olduğu ifade edilmemektedir. Çin hesabına başka varlık gösteremeyen Karluklar 728 yılının 9.ayında Türkişlerden yüksek düzeyde bir memur ve Karluklardan İ-nan-ch'u Pei gibi bazı beyler Çin sarayına gelmişlerdi. Bu esnada diğerlerine olduğu gibi Karlukların reisine de Chung-lang-chiang unvanları verilirken, mor elbiseler ve gümüş süslü kemerler hediye edildi²⁴.

Bilindiği gibi 734'te Bilge Kagan'ın ölümünden sonra II. Gök Türk Devleti gerilemeye yüz tutmuş, kısa zamanda başa geçen kaganların yetersizliği sebebiyle devlet idaresi çatlarmıştı. Dolayısıyla sayı ve nüfuz bakımından kuvvetli olan boylar hareketlenmeye başladı. Bunlardan Karluklar diğer ikisi Basmıllar ve Uygurlar idi. Üç boy devlet adamlarının birbiri ile mücadele ettiği II. Gök Türk Devletine karşı isyan edip kagan Ku-tuo'yu

¹⁹ Liu Mau-tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken*, Wiesbaden I, 1958, s.258; Chavannes, *Notes*, s.30-31.

²⁰ Kül Tegin Yazıtı, Kuzey, 2-4.

²¹ Ts'e-fu Yüan-kuei 964, 11b, 12a.

²² Chavannes, *Documents*, s.284.

²³ Bilge Kagan Yazıtı, Doğu, 38.

²⁴ Ts'e-fu Yüan-kuei 975, 8b; Chavannes, *Notes*, s.48; Salman, s. 184.

öldürdüler. Zafer kazanıldıktan sonra ittifakla Basmların reisi Hsie-hsie-chih'yı kaganlık makamına oturtular. Uygurlar, doğu (Sol) kanat yabguluğunu alırken, Karluklar (Sağ) batı yabgusu olmuşlardı. Uğradıkları bozguna rağmen Gök Türkler tamamen yok olmamışlar ve Wu-su-mi-shih'yı kagan seçmişlerdi. Çinliler Wang Chung-ssu'yı göndererek, Gök Türklerin arta kalanlarını yok etmeye çalıştı. Adı geçen Çinli general, Karluklar, Uygurlar ve Basmları saldırtarak, 744'te tamamen Gök Türkleri ortadan kaldırttı²⁵.

Bu arada Uygurlar, Çinlilerle özel (gizli) olarak temasa geçmiş ve ardından Karluklarla birleşerek Basml Kagan'ı Hsie-hsie-chih'yı öldürmüşlerdi. Neticede Karluklar Sol Yabguluğu yani daha yüksek mertebeye olan kesimi teşkil ettiler²⁶. Üstelik Uygur Devletinin öncü kuvvetini meydana getiriyorlardı²⁷.

Uygur-Karluk dostluğu daha fazla devam etmedi. Altaylarda oturan Karluk gurubu, Uygurlara saldırmaya niyetlenince 746-747 yılında mağlup edildiler ve batıda Türkişlerin bölgesine kaçtılar²⁸. 751 yılında Bolçu'da bir kere daha Uygurların hükümdarı Bayan Çor'un baskınına maruz kaldılar²⁹. Arkasından Basmlarla anlaşan Karluklar, yine Uygurlara savaş açtılsa da netice alamadılar³⁰. Daha sonra Türkişler ve Karluklar tekrar hücum kalktılar. Fakat Bayan Çor Kagan, Basml ve Karlukları Yogra Yarış'ta yenmeyi başardı³¹. Buna rağmen bazı kişiler kaçıp Karluklara sığınmışlar³² bir savaş daha olmuş, nihayet başsız kalanlar Türkişlere sığınmışlardı³³. Bunun sonrasında Uygurlarla Karluklar arasında son bir savaş daha cerayan etmiş, Karluklar bir daha onların karşısına çıkamamışlardı³⁴. Bahsettiğimiz son savaşların kesin tarihini tesbit etmek mümkün değil ise de bunların 751-759 arasında olduğunu söylemek imkânımız vardır. Çünkü bilindiği gibi Şine Usu Yazıtı Bayan Çor adına 759 yılında dikilmiştir.

²⁵ Lin En-hsien, *T'u-chüe Yen-chiou*, Tai-pei 1988, s.10,29; Taşağıl, "Gök Türklerin Sonu ve Belgeleri", *Belleten*, S. 236, 1999, s. 24-29.

²⁶ Hsin T'ang Shu 215B, s.6054 vd.; Tsu-chih T'ung-chien 215, s.6809 vd.

²⁷ Karabalasagun Yazıtı, 5; B. Ögel, Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, *Belleten*, 59, 1951, s. 363.

²⁸ Şine Usu Yazıtı, G,2; Ögel, *aynu eser*, s.373.

²⁹ Şine Usu Yazıtı, G,1,2.

³⁰ Şine Usu Yazıtı, G,3.

³¹ Şine Usu Yazıtı, G,7.

³² Şine Usu G,10,12.

³³ Şine Usu, B,1.

³⁴ Şine Usu, B,2.

Her ne kadar Uygur Devletine itaat etseler de daha başlangıçta 746 yılının 10. Ayında Tun-a-pao-i-chien Çor'u elçi göndererek, Çin'e olan bağlılığını arz etti³⁵. 751 yılının 3. ve 11 aylarında yine elçi gönderdiler³⁶. Karluklar, Uygurlarla mücadele ederken Çinle yakınlaşmayı sürdürüyorlardı. Belki T'ang hanedanıyla olan dostluklarını göstermek için 753 yılı Tun Bilge, 9.ayda, T'ang imparatoruna karşı isyan etmiş olan A-pu-ssu'yu yakalayıp Çin sarayına sundu³⁷. Hâlbuki A-pu-ssu isyan ettikten sonra yenileceğini anlayınca Karluklara sığınmış, onlar da onu hiç bekletmeden Çin başkentine göndermişlerdi. İmparator da onlara bir fermanla yüksek Çin unvanlarını takdim etti. Aynı yılın 12. Ayında Karluklar kendi memleketlerinin mahsullerini sunmak için elçi göndermişler, karşılığında Çinliler de 754 yılının 5. Ayında bir mektup yollamışlardır³⁸.

Bundan sonra ancak, 791 yılında Çin kaynaklarında Karluklara ait bilgi vardır. Bu kayda göre Tibetlilerle ittifak yapan Karluklar, birlikte Kagan Stupa (Beşbalık'ın kuzeyi)'yü aldılar. Zaten artık Onların Çinlilerle komşuluğu kalmamıştır³⁹.11. ve 12.asırlarda Kuku Nor civarında görülen Karluk bakiyelerinin bunlar olduğu sanılmaktadır⁴⁰.

Türgişlerin, batıda zayıflayıp yıkılışa gitmeleri üzerine onların bıraktığı boşluğu Karluklar doldurmaya başladı. 712 yılında Kapgan, Batı Gök Türk ülkesine doğru yaptığı seferde Sarı Türgiş siyasî birliğine ağır bir darbe vurmuştur. Altayların güneyindeki Karluklar da yavaş yavaş güneye doğru kaydılar. Bu arada 716'da Karagöl'de Kül Tegin'in hücumuna maruz kalmışlardı. Karluklar, buna rağmen Tokmak civarına yerleştiler ve Türgişlerle işbirliğine gittiler. Neticede iki Türgiş devleti ortaya çıktı. Biri Tokmak'ta diğeri 717'de Talas'ta kurulan Kara Türgiş devleti idi⁴¹.

Taşkent'te idarecisi Batı Gök Türk hanedanından gelen ve Tudun unvanını taşıyan devlet kuzeyde Sır Derya kıyısındaki Kara Türgiş devletiyle 740'tan sonra çatışmaya başladığında doğudaki Karlukları kendine müttefik yaptı ve üstünlük sağladı. Neticede Taşkent'te İ-nai-t'ou-tu-ch'iu-le idaresinde yeni bir siyasî birlik kuruldu. Yeni kurulan devlette Karluklar da görev

³⁵ Ts'e-fu Yüan-kuei 971,15b; Chavannes, *Notes*, s. 76.

³⁶ Ts'e-fu Yüan-kuei 971,18a; Chavannes, *Notes*, s.84.

³⁷ Hsin T'ang Shu 5,s.149; Chiou T'ang Shu 9,s.228; Taşağıl, "Gök Türklerin Sonu ve Belgeleri", *Belleten*, 236, 1999, s.30,31.

³⁸ Ts'e-fu Yüan-kuei ; Chavannes, *Notes*, s.90.

³⁹ Chavannes, s.305; Lin En-hsien, s.302.

⁴⁰ Z.V.Togan, "Eftalitlerin Menşei Meselesi", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, IV,1-2,1964, s.58; Salman, "Karluk...", s.189.

⁴¹ Bu konuda ayrıca bkz., *Qazaqstan Tarihi*, Almatı, s.307.

almışlar ve Yabgu olmuşlardı. Ancak, çok geçmeden Taşkent şehir devletçisi Çin'in vassalı olduğunu kabul etti⁴².

751 senesinde Orta Asya tarihinin akışını değiştirecek bir hadise meydana geldi. T'ang imparatoru adına Doğu Türkistan'ı idare eden Kao Hsien-ch'ih, Taşkent Tudununu hapse attı. Tudun'un oğlu batıdaki diğer devletçilere kaçarak durumu anlattı. Bunun üzerine Doğu Türkistan'ı Çin'in elinden kurtarmak için Arap kuvvetlerini ikna ettiler. Akabinde adı geçen Çinli vali yaklaşık 350 km.lik bir yürüyüşten sonra Talas şehrine yaklaştı. Atlah denilen mevkide Arap ordularıyla Çin ordusu beş gün süren bir savaş yaptılar (Temmuz 751). İşte bu çarpışmaların şiddetli anında Isık Göl Karlukları, Arapların tarafını tutarak Çin'e karşı cephe aldılar. Neticede önden ve arkadan saldırıya maruz kalan Çin ordusu yenilip geri çekildi⁴³.

Bundan sonra serbest kalan Tanrı Dağlarının kuzey silsileleri Isık Göl tarafları ardından Talas Seyhun boylarına doğru Karluk grupları yayıldı. Ağırılık merkezleri artık Batı Türkistan idi. Tokmak, Evliya-ata ve diğer şehirleri ele geçirdiler. 766'ya doğru bir Karluk devleti kuruldu⁴⁴.

Bu arada Toharistan'da 710 yılından itibaren Karluk ismi İslâm kaynaklarında görülür. Söz konusu tarihte Bedehşan'da oturup Kuteybe tarafından öldürülen Eftalit Tarkan'ı Neyzek'in emrinde bir Karluk yabgusundan söz edilmektedir. 737'de de Arap kumandanı Esed'in faaliyetleri dolayısıyla bir Karluk yabgusundan bahis vardır. Ona mağlup olan Türğiş kaganı Su-lu, Toharistan'a giderek Karluk yabgusunun yanına sığındı. 809 yılında Feyzabad yakınındaki Vascirt adlı yerde Karlukların varlığı bilinmektedir. X. asırda İbn Rüsteh, Amu Derya'nın kollarından Vahşab civarında Karlukların yaşadığını zikretmektedir. Hududül-alem'de ise Karlukların Hilend ve Belh'e kadar yayıldıkları bildirilmektedir. XII. Asırdaki olaylarda Buhara Karlukları, Karahanlı Devletinde adları geçer ve Çağaniyan ile Tirmiz, Nahşab, Kiş'de Karluklar Batı Karahanlı hükümdarları ile savaşırlar. Celaleddin Harezmsah, Gazne'ye geldiğinde karşısında yine Karlukları bulmuştur. Onların reisi Seyfeddin Hasan kendisine itaat etmişti. O

⁴² Chavannes, *Documents*, s.142.

⁴³ V.Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Terc. H. D. Yıldız), İstanbul 1981, s.252; H. D.Yıldız, "Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler", *Edb Fak. 50. Yıl Armağanı*, İstanbul 1973, s.71-82; D. M. Dunlop, "A New Source of Information on the Battle of Talas or Atlakh", *Ural-Altaysche Jahrbücher* (Wiesbaden), 36,3-4, s.326-330.

⁴⁴ İbn el-Esir, *İslam Tarihi* (Terc. A.Özaydın) V, 365'den; H.A.R. Gibb, *Orta Asyada Arap Fütuhattı*, (Türk. terc.) İstanbul 1930, s.80; Salman, "Karluk..",s. 191; *Qazaqstan Tarihi*, s.307; P.B.Golden, "The Turkic Steppe in Early Samanid Times", *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge 1990, s. 343,348.

Moğollardan kaçarken topraklarının bir kısmını Seyfeddin Hasan'a bıraktı. Aynı asrın sonunda onların Belh ve Tirmiz'e kaydıkları anlaşılmaktadır⁴⁵.

Çin'in Tanrı Dağları civarından elini çekmesi, bu havalide ve kuzeyde yaşayan boyların işine yaradı. Bundan sonra Tokmak (Suyab) ve Talas bölgesine gelen Karluklar, Türkişlerin Nu-shih-pi boyunun bulunduğu sahaları ve Batı Gök Türklerinin eski merkezlerini ele geçirmişlerdi ve başkentleri Balasagun idi⁴⁶. Tuo-lu ve diğer Türkiş boyları onlara tabi olurken 766-775 yılları arasında Kaşgar'ı aldılar. Fergana'yı da Abbasîlerin elinden alıp, Oğuzlarla ittifak ederek, Peçenekleri yendiler. Tibetlilerle işbirliği yaparak Beşbalık'ın kuzeyindeki Kagan Stupa şehrini işgal ettiler. Kısacası 766'yı takip eden yıllarda müstakil bir Karluk Devleti söz konusudur⁴⁷.

Aslan İl Türkiş bu esnada onların hükümdarı idi ve Kaşgar, Yarkent ve Talas bölgelerini yönetiyordu (780 sıraları). Adı geçen hükümdarın bir unvanı da Burguçan idi⁴⁸. 791 yılında Karlukların Tibetlilerle işbirliği yapıp Kagan Stupa'yı almasından sonra Karlukların Uygurlarla çarpışması görülmemekle beraber 821 yılına ait Kara Balasagun Yazıtının Çince kısmında 791-812 tarihleri arasında Uygurlara mağlup oldukları bildirilmektedir. Uygurlar, topraklarının taciz edilmesine karşı 791'de Karlukları bozguna uğrattılar. 812 muhtemel tarihli hadisede ise ülkesine tecavüz eden Karlukları, Uygur hükümdarı Fergana'ya kadar hükümdarlarını ülkesini terk etmeye mecbur etmiştir. Neticede çok sayıda esir yakalayan Uygur hükümdarı ganimetle ülkesine dönmüştür. Bundan sonra Uygur kaganı Chin-chu-chi-huei'i bir kısım Karlukların üzerine yabgu tayin etti.

840 yılındaki Kırgız baskını sonrasında bir kısım Uygur, Hsi-shih-pang-t'e-le liderliğinde Karluklara sığındı. Diğer yandan IX. asrın ikinci yarısından sonra Tanrı Dağlarının doğu kısmına gelen Uygurlar da Karlukları tehdiye başladı. Hudud'ül-Alem'e göre İli ve Isık Göl havalisindeki savaşlarda kesin netice elde eden taraf olmadı⁴⁹. Aynı devirde Kırgızlar da kuzeyden sürekli Karlukları taciz ettiler. Onların Bancul kasabası Kırgızların eline geçmişti⁵⁰. Tibetlilerle 791'de ortak hareket ederek Kagan Stupa'yı ele geçirmişlerdi.

⁴⁵ *Hudud'ül-alem*, (İng. terc. V. Minorsky), London 1937, s.288; Togan, Eftalitlerin Menşei Meselesi, s.60; Pritsak, Karahanlılar mad., *İA*, s.268; Salman, Karluk..., s.192-193.

⁴⁶ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ankara 1987, s.138-139.

⁴⁷ Ayrıca bkz. Chavannes, *Documents...*, s.85; O. Pritsak, *Von den Karluk den Karachaniden*, s.270; Salman, s.194,195.

⁴⁸ Donuk, *Eski Türk Devletlerinde Askeri İdari Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s.11.

⁴⁹ *Hudud'ül-alem*, s.287.

⁵⁰ *aynı eser*, s. 98.

817-836 arasında kralları Ralpa-can devrinde bir Karluk elçisi Tibet kralını ziyarete gitti. Bundan sonra genelde ilişkileri dostça gelişti⁵¹.

Batı yönünde Karluklar tabiki Abbasîlerle münasebete girişecekti. Fergana'yı ele geçiren Karluklar bir süre sonra buralarını kaybetti. 772'de tekrar işgal ettiler. 775'te Halife Mehdi'nin üstünlüğünü tanıyanlar arasında Karluk Yabgusu da vardı. Aynı yabgu 792-793'te Fergana'yı ele geçirince üzerine gelen Amr b. Cemil'i yenmeyi başarmış, ancak Yahya el-Bermekî'yi durduramamıştı. Daha sonra patlak veren Rafi b. Leys isyanına Karluklar da katıldılar. 809'da Karluklar ve diğer Türk boyları Rafi'yi terketti. Halife Memun zamanında bu tip mücadeleler devam etti. Abbasîler Karluk yabgusuna arazisi üzerinde mülkiyet tanımak zorunda kaldılar (811). 816'da Otrar'da Karluklar, vezir Fadl b. Sahl'a karşı ağır bir hezimet aldılar. Karısı ve çocuklarını esir olarak veren Karluk yabgusunun kendisi Kimek ülkesine kaçtı. 822'de Fergana Karluklar tarafından bir kez daha işgal edildi ise de Horasan valisi tarafından geri alındı. Karluklar IX. asrın ikinci yarısında zayıflamaya başladılar. Kendi içlerinde karışıklığa sürüklendikleri gibi doğudan gelen Uygurların hücumları da onları sarsmış, nihayet Samanî devletinden İsmail b. Ahmed'in 893 yılında Sır Derya'nın doğusuna yaptığı seferde 10 bin Karluk öldürmesi onlara ağır bir darbe vurmuştur. Talas şehri dahi Samanîlerin eline geçerken Tunguz adlı Karluk hükümdarının hatunu dâhil on beş bin kişi elde etti⁵².

893'ten sonra, Karluklara bir başka darbe Oğuzlar tarafından vurulmaya başlandı. Bu arada Oğuz Yabgusunun dahi öldüğü savaşlar yapıldı. Kaşgar şehri tarafında da Yağmalarla savaş devam etmekte idi. 943'e doğru Kaşgar'dan hareket eden Karahanlı hükümdarları Çu vadisine girerek Karluklara son verdiler⁵³.

Hudud'ül-alem'de Karluklara ait on beş yer ismi gösterilmiştir. Karluk ülkesinin doğusunda Tibet'in bazı kısımları, Yağma ve Dokuz Oğuz sınırları, güneyinde Yağmaların bazı kısımları ile Maverâünnehir ülkesi, batısında Oğuz sınırları ile kuzeyinde Tuhsi, Çigil, Dokuz Oğuz ülkeleri vardı. Burası mamur, mutedil iklimi olan bir yerdi. Karlukların kendisi hoş ahlaklı ve medeni insanlardı. Eski zamanlarda Karluk hükümdarları Cabguy veya Yabgu

⁵¹ H.Hoffmann, "Die Qarluq in der Tibetischen Literatur", *Oriens*, S. 3, 1950, s. 199 vd.; P.B.Golden, *The Turkic steps...*, s. 350; Salman, *Karluk...* s. 200, 201.

⁵² V.Bucher, *Samaniler mad*, İA, s.140; Barthold, *Türkistan*, s.285; R. R. Arat, *Karluk mad.*, İA; Smagulov, Grigoryev, İtenov, *Oçerk po istorii srednevekego Turkestana*, Almatı s. 9-12; K. M. Baypakov, *Srednevekovie Goroda Kazahstana*, Almatı, 1998, s.84.

⁵³ Salman, s.199.

unvanını alıyorlardı. Onların bir kısmı avcı, bir kısmı çiftçi, bir kısmı çobandı. Zenginlikleri koyut at ve çeşitli kürkleri⁵⁴. X. asırda Çırçık Irmağının, Narın Irmağının kenarında Karlukların Basham bölgesi bulunuyordu⁵⁵. Yine aynı asırda Karluk hükümdarları Atasagun unvanını taşıyordu⁵⁶.

Büyük Uygur Kağanlığı yıkılınca (840) Karlukların siyasi nüfuzu artmış, neticede bu bölgede kurulan Karahanlı devletinin esas kütlelerini meydana getirmişlerdir⁵⁷. Hatta Pendname'nin bildirdiğine göre Gazneli devletinin kurucusu Sebük Tegin, bir Karluk şehri olan Barshan'dan çıkmıştır⁵⁸. Karluklar zamanla Karahanlı devletine cephe almışlardı. Bu durum doğudan gelen Karahıtayların işini kolaylaştırmıştır⁵⁹. Özellikle Katavan (Katvan) savaşında olumsuz etki yaptıkları ve 1137 yılından sonra onların Horasana kadar sokulmalarına sebep oldukları bilinmektedir⁶⁰.

627 yılında Gök Türk hanedanına yakın bir boy olarak tarih sahnesine çıkan Karluklar uzun süre Altay - Tanrı dağları arasındaki geniş Tarbagatay bozkırlarını mekân tuttular. Gök Türk hanedanıyla fazla bir bağları kalmadığı gibi aksine çoğu kez çatıştılar. Uygurların Devletinin kuruluşuna yardımında bulundular. Ancak, onlarla da araları pek iyi gitmedi. Arkasından Tanrı Dağları havalisinde yayıldılar. Karahanlı Devletinde önemli roller oynadıkları gibi Gazneli Devletinin kurulmasına katkı sağladılar. İlerleyen yüzyıllarda Fergana bölgesi onların yoğunlaştığı alan oldu. Böylece Doğu Özbekistan'ın onların yurdu haline geldiği söylenebilir. Devamında Kuzey Afganistan da onların yayılma alanlarından biri haline geldi.

⁵⁴ *Hududül alem*, s.97,98; Gerdizî,s. 256,257'den Şeşen, s.63,64.

⁵⁵ G.Le.Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, Cambridge, 1905, s.482.

⁵⁶ Donuk, s.32.

⁵⁷ Pritsak, Karahanlılar mad, *İA*; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.139.

⁵⁸ E.Merçil, " Sebük Tegin'in Pendnamesi", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VI,1-2,1975,s.222-227.

⁵⁹ İbnül-Esir, XI, s.80-84; Atamelik Cuveynî, *Tarih-i Cihan-guşa*, (Terc. M. Öztürk), Ankara 1999, s 305; Kafesoğlu, *aynı eser*, s.140; R. R. Arat, Karluk Mad., *İA*, VI, s.351 vd.

⁶⁰ Kafesoğlu, *Harezşahlar*, s. 52 vd.; Köymen, *Büyük Selçuklu Devleti*, II, Ankara 1954, s.326-329; E.Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Ankara 1987, s.69.

KAYNAKÇA

ARAT, R. R., Karluk mad., *İA*, VI.

Atamelik Cuveynî, *Tarih-i Cihan-guşa*, (Terc. M. Öztürk) Ankara 1999.

BARTHOLD, V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Terc. H. D. Yıldız), İstanbul 1981.

BAYPAKOV, K. M., *Srednevekovie Goroda Kazahstana*, Almatı, 1998.

BUCHER, V., Samaniler mad, *İA*, VI.

CHANG, Jen-t'ang, *Doğu Göktürkleri*, T'ai-pei 1968.

CHAVANNES, E., Documents sur les Tou-kioüe Occidentaux, Paris 1941.

CHAVANNES, E., Notes Additional sur les Tou-kioüe (turc), Occidentaux, Paris 1941.

Chiou T'ang Shu, 199B.

DONUK, A., *Eski Türk Devletlerinde Askeri İdari Unvan ve Terimler* İstanbul 1988.

DUNLOP, D. M., "A New Source of Information on the Battle of Talas or Atlakh", *Ural-Altäische Jahrbücher* (Wiesbaden), 36, 3-4, s. 326-330.

GIBB, H. A. R., *Orta Asyada Arap Fütuhatu*, (Türk. terc.), İstanbul 1930.

GOLDEN, P. B., "The Turkic Steppe in Early Samanid Times", *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge 1990, s. 343, 348.

HAMILTON, J., "Toquz Oguz et On Uighur", *Journal Asiatique*, 1962, s. 33-54.

Hsin T'ang Shu, 217B.

HOFFMANN, H., "Die Qarluq in der Tibetischen Literatur", *Oriens*, S. 3, 1950.

Hudud'ül-alem, (İng. terc. V. Minorsky), London 1937.

İbn el-Esir, *İslam Tarihi*, (Terc. A. Özaydın), V, 1993.

- KAFESOĞLU, İ., *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, Ankara 1987.
- KAFESOĞLU, İ., *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1987, s.138-139.
- KÖYMEN, M. A., *Büyük Selçuklu Devleti*, II, Ankara 1954.
- LIN, En-hsien, *T'u-chüe Yen-chiou*, Tai-pei 1988.
- LIU, I-t'ang, "T'u-chüe Chüan Shih-hsi-k'ao", *Pien-cheng Yen-chiou-suo Nien pao*,12, 1981, s. 49-50.
- LIU, I-t'ang, "Hsin T'ang Shu Hsi T'u-chüe Chüan K'ao-chu", *Pien-cheng Yen-chiou-sou Nien Pao*, 14, 1983.
- LIU, Mau-tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken*, Wiesbaden I, 1958.
- MERÇİL, E., "Sebuk Tegin'in Pendnamesi", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VI, 1-2, 1975, s.222-227.
- MERÇİL, E., *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Ankara 1987.
- Mori, M., "On Chi-li-fa (Eltäbar/eltabir) and (İrkin) of the T'ie-le Tribes", *Acta Asiatica*, 9, Tokyo 1965.
- ORKUN, H.N., *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1987.
- ÖGEL, B., Şine Usü Yazıtının Tarihi Önemi, *Belleten*, 59, 1951.
- PRITSAK, O., Karahanlılar mad, *İA*, IV.
- PRITSAK, O., Karahanlılar mad., *İA*, s.268.
- PRITSAK, O., "Von den Karluk den Karachaniden", *Zeitschrift der Morgenlandischen Gesellschaft*, 101, 1951.
- Qazaqstan Tarihi*, Almatı.
- SALMAN, Hüseyin, "VII. ve X. Asırlar Arasında Önemli Türk Boylarından Karluklar ve Karluk Devleti", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 15, Aralık, 1981, s.170.
- SMAGULOV, Grigoryev, *İtenov, Oçerk po istorii srednevekogo Turkestana*, Almatı 1999.
- STRANGE, G. Le., *The Lands of Eastern Caliphate*, Cambridge, 1905.
- ŞEŞEN, R., *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985.

- TAŞAĞIL, A., “Gök Türklerin Sonu ve Belgeleri”, *Belleten*, S. 236, 1999, s. 24-29.
- TAŞAĞIL, A., *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara 2004.
- TAŞAĞIL, A., *Gök Türkler II*, Ankara 1999.
- TAŞAĞIL, A., *Gök Türkler*, Ankara 1995.
- TAŞAĞIL, A., “Kapgan Kagan” , *Belleten* , S. 217.
- TEKİN, T., *Orhon Yazıtları*, Ankara 1988.
- TEKİN, T., *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara 1994.
- TOGAN, Z. V., “Eftalitlerin Menşei Meselesi”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* , IV, 1-2, 1964.
- Ts'e-fu Yüan-kuei*, 964.
- Tsu-chih T'ung-tien*, 198
- T'ung Tien*, 1077b
- YILDIZ, H. D., “Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler”, *Edb. Fak. 50. Yıl Armağanı*, İstanbul 1973, s.71-82.
- Wen-hsien T'ung-k'ao*, 22725a.

